

Kronične nezarazne bolesti

Razvoj službe za epidemiologiju kroničnih masovnih bolesti

Vlasta Hrabak-Žerjavić

U suvremenom svijetu kronične nezarazne masovne bolesti predstavljaju prioritetni zdravstveni problem. Na razini Europske regije SZO uzrok su smrti u 86% umrlih i odgovorne za 77% opterećenja bolestima izraženo pokazateljem godine života prilagođene onesposobljenosti/dizabilitetu - DALYs (Disability adjusted life years) u čiji izračun ulazi prijevremeno umiranje i godine života s onesposobljenost/dizabilitetom uslijed bolesti.

Već sredinom 20. stoljeća u niz razvijenih zemalja svijeta uočen je porast pobola i prijevremenog umiranja od kroničnih nezaraznih bolesti, posebice kardiovaskularnih bolesti i malignih bolesti, a i porast broja osoba s narušenim mentalnim zdravljem. Sve veći broj stručnjaka počeo se baviti ovom problematikom, a niz istraživanja potvrdilo je ova zapažanja.

Nacionalni instituti za rak SAD-a započeli su pratiti pojavnost malignih bolesti, poznata Framinghamska studija daje prve epidemiološke analize koronarne bolesti, cerebrovaskularnih bolesti i čimbenika rizika za njihov nastanak, a posebna pozornost posvećuje se i praćenju pojavnosti mentalnih poremećaja. Sve izraženija postaje potreba pronalaženja bolje metodologije i uspješnijih mjera za prevenciju i nadzor nad kroničnim masovnim bolestima uključujući smanjenje komplikacija i invalidnosti, kao i skrb za kvalitetu života oboljelih, ali i smanjenje negativnih socijalno ekonomskih učinaka. Svjetska zdravstvena organizacija i novoosnovano Međunarodno epidemiološko udruženje (IEA) stoga tih godina potiču zemlje članice da priđu proučavanju i suzbijanju ove nove nadolazeće pandemije.

Andrija Štampar i Ivo Brodarac prihvaćaju ovu ideju. S ciljem educiranja našeg stručnjaka za ovo područje upućuju 1957. godine Živka Kulčara na višemjesečnu specijalizaciju u Nacionalne institute za zdravlje SAD-a - Institut za rak, Institut za srčane bolesti i Institut za duševno zdravlje, kao i na tečaj o primjeni zdravstvene statistike u epidemiologiji u Školu za higijenu i tropsku medicinu Sveučilišta u Londonu.

Zatim se u okviru Epidemiološkog odjela tadašnjeg Centralnog higijenskog zavoda osniva 1959. godine nova jedinica za praćenje i proučavanje kroničnih masovnih bolesti sa zadatkom praćenja pojavnosti, pronalaženja, provjere i predlaganja mjera prevencije za sve učestalije maligne bolesti, bolesti srca i krvnih žila te mentalne poremećaje, posebice funkcionalne psihoze. Jedinica niz godina djeluje u okviru Epidemiološkog odjela tadašnjeg Zavoda za zaštitu zdravlja SR Hrvatske, a zatim kao samostalni Odjel za epidemiologiju kroničnih masovnih bolesti u okviru Epidemiološke službe Hrvatskog zavoda za javno zdravstvo. Godine 2003. godine prerasta u Službu za epidemiologiju kroničnih masovnih bolesti prvo s pet, a od 2007. godine šest Odjela (Odjel za prevenciju i nadzor nad kroničnim nezaraznim bolestima, Odjel za mentalno zdravlje, Odjel za prevenciju i praćenje malignih bolesti, Odjel za prevenciju i praćenje bolesti srca i krvnih žila, Odjel za prevenciju i praćenje ozljeda i Odjel za prevenciju invalidnosti).

Rad na praćenju i proučavanju kroničnih masovnih bolesti započeo je 1959. godine, sukladno preporuci SZO iz 1950. godine, uvođenjem republičkog Registra za rak, kao instrumenta bez kojeg se ne može utvrditi ni incidencija, ni trendovi, ni prevalencija kao ni preživljavanje od ovih sve učestalijih bolesti. Registar se osniva pri Zavodu temeljem Odluke tadašnjeg Savjeta za zdravstvo i socijalnu politiku SR Hrvatske. Uz vrlo skromne mogućnosti, rad na ovom području nastavlja se i proširuje zahvaljujući entuzijazmu i suradnji s velikim brojem zdravstvenih stručnjaka različitih specijalnosti, a voditelj Registra Živko Kulčar izrađuje doktorski rad na temu vođenja i korištenja podataka Registra za rak.

Tijekom šezdesetih godina 20. stoljeća započinju epidemiološka istraživanja raka u suradnji s Klinikom za maksilofacijalnu kirurgiju Medicinskog fakulteta, a pod pokroviteljstvom tadašnje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Godine 1968. sklapa se poseban ugovor sa Školom zdravlja Johns Hopkins Sveučilišta u Baltimore-u o istraživanju moguće uloge herpes virus infekcije u etiologiji raka cerviksa uterusa. Istraživanje se kroz desetogodišnje razdoblje provodilo na područje cijele bivše Jugoslavije. Dobiveni su značajni podaci o raširenosti infekcije herpes virusom i te bolesti, a i raka cerviksa uterusa kod cirkumcizirane populacije.

Krajem šezdesetih godina započinje i prvo sustavno proučavanje korištenja kompjuterske tehnologije u epidemiološkim istraživanjima raka. Uz veliki doprinos stručnjaka iz tadašnjeg Statističkog zavoda Hrvatske i stručnu podršku Centra za ekonomski razvoj grada Zagreba Registar je kompjutoriziran.

Paralelno s epidemiološkim praćenjem malignih bolesti jačaju i aktivnosti na području prevencije. Uspostavlja se uspješna suradnja sa Ligom za borbu protiv raka Zagreba i Republike, a temelj joj je dugogodišnja suradnja s Institutom za tumore i slične bolesti (od 1968. godine). Na osnovi iskustava u programima prevencije, osobito ginekološkog raka, 1984. godine Ž. Kulčar postaje predsjednik Savezne komisije za maligne neoplazme tadašnjeg Saveznog zavoda za zdravstvenu zaštitu u Beogradu.

Programi prevencije malignih bolesti u Hrvatskoj od 1981. godine postaju sastavni dio programa mjera zdravstvene zaštite, a svoj puni zamah dobivaju uvođenjem Nacionalnog programa za rano otkrivanje raka dojke 2006. godine i Nacionalnog programa za rano otkrivanje raka debelog crijeva 2007. godine. Nacionalni koordinatori oba programa su djelatnice Službe.

Danas Registar uspješno djeluje u okviru Odjela za prevenciju i praćenje malignih bolesti, objavljuje godišnje biltene i aktivni je sudionik u izradi, praćenju i evaluaciji programa preventivncije malignih bolesti. Od 1993. je i član Međunarodne udruge registara za rak pri Međunarodnoj agenciji za istraživanje raka SZO, te sudjeluje u međunarodnim istraživanjima raka.

Drugo područje od posebnog interesa Odjela za praćenje i proučavanje kroničnih masovnih bolesti su mentalni poremećaji, posebice funkcionalne psihoze. Godine 1960. započinje epidemiološko proučavanje funkcionalnih psihoza u suradnji sa Školom zdravlja "A. Štampar" i Johns Hopkins školom zdravlja Sveučilišta u Baltimore-u. Ovo istraživanje obuhvatilo je preko 10.000 domaćinstava s više od 24.000 osoba u dobi 20-64 godine i utvrdilo dvostruko višu stopu prevalencije shizofrenije u eksperimentalnom području (Istra i Hrvatsko primorje) u odnosu na kontrolno područje. Istraživanje su financirale brojne institucije uključujući psihijatrijske bolnice, općine Labina, Trogira, Sinja, Kutine i Splita, te fondove Vlade SAD-a, odnosno Nacionalnih instituta za zdravlje SAD-a.

U okviru ovih istraživanja, a u svrhu poimeničnog doživotnog praćenja bolesnika, 1961. godine osnovan je i Registar za psihoze

Hrvatske, koji je 1973. godine u okviru istraživačkog projekta "Primjena kompjutoriziranih registara u studijama praćenja", provedenog u suradnji s Nacionalnim institutom za mentalno zdravlje SAD-a kompjuteriziran. Suradnja se nastavlja dugotrajnim epidemiološkim praćenjem reprezentativnog uzorka bolesnika sa shizofrenijom u Hrvatskoj. Stručno-metodološku i znanstvenu osnovu ovih istraživanja dopunjuje rad na projektu "Epidemiologija funkcionalnih psihoza - kritički osvrt" također u suradnji s Nacionalnim institutom za mentalno zdravlje SAD.

Godine 1975. uspostavlja se znanstvena suradnja sa Svjetskom zdravstvenom organizacijom na području zaštite mentalnog zdravlja. Radi se na razvoju tehnika grupnog rada s ključnim članom obitelji shizofrenih bolesnika i timskom multidisciplinarnom pristupu koji uključuje psihijatre, medicinske sestre, socijalne radnike i druge. Godine 1980. započinje i suradnja s Jugoslavenskom akademijom znanosti i umjetnosti na ovu temu, a 1986. započeo je i poseban projekt proučavanja dizabiliteta i kvalitete življenja shizofrenih i njihovih obitelji. Iste godine s ciljem unaprjeđenja praćenja smrtnosti shizofrenih bolesnika uspostavlja se i Registar izvršenih samoubojstava u Hrvatskoj. Oba Registra uspješno rade u okviru Odjela, a zatim Službe, do današnjih dana.

Godine 1989. započinje suradnja s Columbia University iz New Yorka edukacijom člana Odjela za primjenu standardiziranih psihijatrijskih upitnika i istraživačkih dijagnostičkih kriterija u proučavanju duševnih bolesti i poremećaja. 1990. godine sklapa se višegodišnji ugovor o zajedničkom istraživačkom projektu s Columbia University i New York State Psychiatric Institute na temu genetsko-epidemiološkog istraživanja DNA markera za shizofreniju kojim se dopunjavaju spoznaje na ovom području.

Sve viša stopa incidencije invalida rada - kroničnih bolesnika opravdano je potakla proučavanje uzroka invalidnosti i rad na njihovoj prevenciji. Tako 1973. počinje višegodišnja suradnja s preventivnom djelatnošću tadašnje Samoupravne interesne zajednice invalidskog i mirovinskog osiguranja radnika Hrvatske. Niz zajedničkih projekata i publikacija doprinos je službe metodologiji korištenja epidemiologije u kontroli invalidizirajućih bolesti u nas. U okviru tog rada 1974. godine provodi se i prva anketa bolesnika s infarktom miokarda u koronarnim jedinicama, što je potaklo suradnju s tadašnjim Centrom za bolesti srca i krvnih žila Zavoda za zaštitu zdravlja grada Zagreba od 1983. godine, a kasnije i uvođenje Registra akutnog infarkta miokarda za Grad Zagreba.

Od 1976. godine Odjel intenzivira svoj rad na području medicinske samozaštite i suzaštite, uključivanjem bolesnika s hipertenzijom u klubove, koji su postali nova kvaliteta zbrinjavanja esencijalne arterijske hipertenzije, jednog od glavnih čimbenika rizika za nastanak vodećih kardiovaskularnih bolesti. To je ujedno i početak sustavnog bavljenja problematikom kardiovaskularnih bolesti uključujući epidemiološku analizu morbiditetnih i mortalitetnih pokazatelja, praćenje čimbenika rizika za njihov nastanak te rad na programima prevencije uz usku suradnju s kardiolozima.

Jedan od zadataka Odjela je i sudjelovanje u izradi planova i programa mjera zdravstvene zaštite. Pri izradi Sedmogodišnjeg plana zdravstva SR Hrvatske 1961/62 godine, u plan se uključuju i aktivnosti na proučavanju i suzbijanju kroničnih masovnih bolesti, ali i skrbi za starije stanovništvo. To je ujedno bila predhodnica redovitoj izradi Programa mjera zdravstvene zaštite u Hrvatskoj, koji od 1981. godine uključuju i mjere za odabrane prioritete iz područja kroničnih masovnih bolesti.

Osim navedenih osnovnih aktivnosti, Odjel je sudjelovao u nizu projekata kao što su terensko proučavanje kroničnih bolesti u seoskoj sredini i epidemiološka studija kardiovaskularnih bolesti na području tadašnjeg Doma zdravlja Remetinec. U okviru terenskih istraživanja psihoza provodilo se paralelno proučavanje drugih kroničnih bolesti na odabranim područjima - nefrolitaze, peptičkog ulkusa, epilepsije, kroničnog bronhitisa kao i pušenja na području Hrvatske na reprezentativnom uzorku stanovništva u dobi 20-64 godina života. Godine 1978. je realiziran i projekt samoutvrđivanja zdravstvenog stanja stomatologa u suradnji sa Stomatološkom poliklinikom "M. Milanović".

Slijedeći suvremene trendove na području prevencije i kontrole kroničnih masovnih bolesti 1988/89. godine djelatnica Odjela upućena je u Lueneburg, Njemačka, na šestotjedni seminar posvećen zdravstvenom odgoju, zdravstvenom prosvječavanju i promicanju zdravlja s posebnim osvrtom na HIV/AIDS, a u organizaciji Svjetske zdravstvene organizacije i Savezne centrale za zdravstveno prosvječavanje SR Njemačke. 1995. godine voditeljica Odjela imenovana je za koordinatoricu radne skupine koja je izradila Program promicanja zdravlja u okviru tzv. "Master plana za Republiku Hrvatsku" koji je prihvatio i Savjet Regionalnog ureda za Europu SZO.

Odjel od 1995-1999. godine aktivno sudjeluje u provedbi Potprojekta Promicanje zdravlja u okviru Prvog hrvatskog projekta zdravstva Ministarstva zdravstva Republike Hrvatske i Hrvatskog zavoda za zdravstveno osiguranje potpomognutog kreditom Svjetske banke, a koordinatorica potprojekta je voditeljica Odjela. Cilj potprojekta bio je na temelju utvrđenih pokazatelja o zdravstvenom stanju, posebnu pažnju posvećujući kardiovaskularnim bolestima, kao i stavovima, znanju i životnim navikama stanovništva Hrvatske provesti edukaciju edukatora i promicatelja zdravlja i medijsku kampanju usmjerenu usvajanju zdravijeg načina života (nepušenje, pravilna prehrana, redovita tjelesna aktivnost, odgovorno spolno ponašanje). Temeljem ovih iskustava 1999. godine u okviru Odjela osnovan je novi Odsjek za promicanje zdravlja, koji kasnije prerasta u samostalni Odjel.

Na prijelazu dvaju stoljeća sve se više budi i interes za prevenciju ozljeda, koje su jedan od vodećih javnozdravstvenih problema kako u svijetu tako i u nas. Zapčinje kontinuirano praćenje i epidemiološka analiza morbiditeta i mortaliteta uzrokovanog ozljedama, te rizičnih čimbenika kao i mjera prevencije kao osnove za izradu programa prevencije ozljeda, posebice u prometu, ozljedama djece, padova itd.

Godine 2007. u Službu se uključuje i do tada samostalni Odjel za prevenciju invalidnosti, osnovan u Zavodu 2001. godine. U okviru Odjela 2002. godine započeo je rad Registar o osobama s invaliditetom sukladno Zakonu o osobama s invaliditetom. Osnovna zadaća Odjela je rad na prevenciji invalidnosti utemeljen na podacima Registra o pojavnosti, uzroku, vrsti, stupnju i težini oštećenja zdravlja osoba s invaliditetom.

Posebno treba istaknuti suradnju Odjela/Službe sa Svjetskom zdravstvenom organizacijom. Ž. Kulčar bio je privremeni savjetnik i sudionik niza stručnih skupova SZO na temu epidemiologije raka i psihoza, te statističkih pokazatelja za njihovo praćenje. 1987. bio je savjetnik SZO za uspostavljanje praćenja malignih bolesti u Bangladesh-u.

Osamostaljenjem Hrvatske jača suradnja sa Svjetskom zdravstvenom organizacijom. Voditeljica Odjela V. Hrabak-Žerjavić imenovana je 1993. godine za nacionalnu koordinatoricu za program SZO-EURO Europa bez duhana. Bila je aktivni sudionik sastanaka nacionalnih koordinadora, pripremala tražene indikatore o proširenosti pušenja, potrošnji duhanskih proizvoda, morbiditetu i mortalitetu od bolesti uzrokovanih pušenjem itd. 2002. godine imenovana je od SZO u osmeročlanu radnu grupu koja je u suradnji s ekspertima SZO izradila nacrt Europske strategije za kontrolu duhana, koja je prihvaćena Rezolucijom na 52. zasjedanju Regionalnog komiteta za Europu 2002. godine. Također je bila sudionik konzultativnih sastanaka za izradu kao i praćenje primjene Okvirne konvencije SZO o nadzoru nad duhanom.

Nadalje od 1994.-2003. godine bila je nacionalna koordinatorica za Europski akcijski plan protiv alkohola SZO, a od 1995-1996. godine i za suradnju s UNAIDS-om. Godine 1996-2000. obnaša dužnost nacionalne koordinatorice za promicanje zdravlja i postaje član Europskog komiteta za razvoj promocije zdravlja (ECPD) te aktivno sudjeluje na godišnjim sastancima ovog tijela.

Godine 2002. imenovana je nacionalnom koordinatoricom za Zdravstvenu mrežu jugoistočne Europe. U tom svojstvu sudjelovala je na godišnjim sastancima koordinadora, podnosila izvješća Ministarstvu zdravstva i socijalne skrbi kao i Zdravstvenoj mreži o

provođenju projekata Zdravstvene mreže. Ovu funkciju obnašala je do 2010. godine.

Godine 2005. voditeljica Službe imenovana je i za nacionalnu koordinatoricu za strategiju protiv kroničnih nezaraznih bolesti SZO. U tom svojstvu izabrana je u osmeročlanu radnu skupinu koja je u suradnji sa stručnjacima SZO izradila prijedlog Europske strategije za prevenciju i nadzor nad nezaraznim bolestima koja je prihvaćena Rezolucijom na 56. zasjedanju Regionalnog komiteta za Europu 2006. godine.

Isto tako voditeljica Službe 2006. godine postaje član radne skupine za predpristupne pregovore za EU za poglavlje 28. Zaštita potrošača i zdravlja i to za teme rak, mentalno zdravlje, nadzor nad pušenjem i javno zdravlje.

Nadalje 2008. i 2009. godine koordinirala je na razini Zavoda izradu pokazatelja za Hrvatsku za Globalno izvješće o zdravstvenom stanju u EU - EUGLOREH projekt, a Služba je izradila pokazatelje za područje kroničnih nezaraznih bolesti za ovo izvješće.

Voditeljica Odjela bila je od 1994.-1999. godine član Povjerenstva za prevenciju HIV/AIDS-a Ministarstva zdravstva, od 1997-1999. godine član Povjerenstva za izradu zakona o ograničavanju uporabe duhanskih proizvoda Ministarstva zdravstva.

Djelatnici Službe aktivni su članovi sljedećih povjerenstava i radnih skupina Ministarstva zdravstva i socijalne skrbi, drugih Ministarstava i međunarodnih institucija:

- Povjerenstvo MZSS za borbu protiv pušenja
- Povjerenstvo za provedbu Nacionalnog programa ranog otkrivanja raka dojke
- Povjerenstvo za organizaciju, stručno praćenje i kontrolu kvalitete programa mamografskog screeninga (djelatnica Službe je koordinator programa na nacionalnoj razini)
- Povjerenstvo za provedbu Nacionalnog programa ranog otkrivanja raka debelog crijeva (djelatnica Službe je koordinator programa na nacionalnoj razini)
- Stručno povjerenstvo za izradu i praćenje provedbe Programa ranog otkrivanja raka vrata maternice
- Povjerenstvo za koordinaciju provedbe Nacionalnog programa za zaštitu osoba sa šećernom bolešću
- Radna skupina Ministarstva rada i socijalne skrbi za usklađivanje propisa Republike Hrvatske sa smjernicama EU, koje se odnose na kancerogene tvari
- Radna skupina MZSS za cilj izradu Nacionalnog programa prevencije ozljeda djece
- Radna skupina Međunarodne udruge registara za rak za analizu podataka o dječjem raku u Europi te Europske udruge za rak vrata maternice
- Radna skupina Ministarstva zdravstvo i socijalne skrbi čiji je cilj reguliranje načina ostvarivanja inkluzivnog dodatka za osobe s invaliditetom.
- Radna skupina MZSS za praćenje i koordinaciju provedbe epidemiološkog istraživanja u gradu Sisku
- Stručna radna skupina za ocjenu kvalitete zaprimljenih projekata i izradu prijedloga za financiranje projekata udruga iz raspoloživih sredstava Državnog proračuna

Od svog osnutka djelatnici Odjela/Službe aktivno sudjeluje u edukaciji zdravstvenih djelatnika preventivnog usmjerenja, dodiplomskoj i poslijediplomskoj nastavi, a potpomogli su u izradi desetak specijalističkih, magisterijskih i drugih radova.

Odjel odnosno Službu je od njenog utemeljenja 1959. godine do 1991. godine vodio prof.dr.sc. Živko Kulčar, od 1991. do 2011. godine prim.dr.sc. Vlasta Hrabak-Žerjavić.

Tijekom svog rada Odjel, a od 2003. godine Služba za epidemiologiju kroničnih masovnih bolesti značajno su pridonijeli spoznaji o kroničnim masovnim bolestima kao prioritonom zdravstvenom problemu u Hrvatskoj; utvrđivanju incidencije i smrtnosti od malignih bolesti; incidencije shizofrenije i prevalencije funkcionalnih psihoza; praćenju izvršenih samoubojstava, kardiovaskularnih bolesti i čimbenika rizika za njihov nastanak; praćenju smrtnosti i pobola uslijed ozljeda te invalidnosti; razradi pojedinih preventivnih programa, razradi programa mjera zdravstvene zaštite za prioritne kronične nezarazne bolesti, s posebnim naglaskom na programima prevencije i promicanja zdravlja. Isto tako radilo se na unaprjeđenju metodologije praćenja kroničnih masovnih bolesti i posebice vođenja javnozdravstvenih registara.

Sve ovo bilo je usmjereno sprečavanju ili odgodi nastanka kroničnih bolesti, unaprjeđenju skrbi i poboljšanju kvalitete života oboljelih te sprečavanju prijevremene smrtnosti i invalidnosti kroničnih bolesnika, a u novije i unaprjeđenju zdravlja uz smanjenje prevalencije čimbenika rizika za nastanak kroničnih masovnih bolesti.

U 21. stoljeću pred Službom su daljnji izazovi uvjetovani demografskim trendovima s rastućim brojem starijih ljudi, rastućom prevalencijom kroničnih bolesti i suvremenim načinom života obilježenim automatizacijom radnih procesa i kompjutorizacijom, nedovoljnom tjelesnom aktivnošću, po zdravlje štetnim životnim navikama (pušenje, nepravilna prehrana, konzumacija alkohola i droga) i izloženosti stresu. Oni naglašavaju potrebu daljnjeg unaprjeđenja rada na ovom području, jačanja programa prevencije, od primarne do tercijarne, kao i programa promicanja zdravlja, a imajući u vidu odrednice zdravlja.

Literatura:

Kulčar Ž. Epidemiologija kroničnih nezaraznih bolesti. U: Zdravstvo u SR Hrvatskoj. Razvoj - stanje-perspektive. Knjiga druga. Medicinske struke. Zagreb: JUMENA, 1981; 224-226.

Kulčar Ž. Služba za proučavanje i suzbijanje kroničnih masovnih bolesti. U: Šest desetljeća djelovanja Zavoda za zaštitu zdravlja SR Hrvatske 1927-1987. Zagreb: Zavod za zaštitu zdravlja, 1987; 47-53.

Hrabak-Žerjavić V. Odjel za epidemiologiju kroničnih masovnih bolesti. U: Hrvatski zavod za javno zdravstvo od osnutka do danas, 1893-2003. Zagreb: Hrvatski zavod za javno zdravstvo, 2003; 41-47.